

ріка. Чиста планета : зб. матеріалів III Міжнар. екологічного форуму (17–18 листоп. 2011 р., м. Херсон). – Херсон : ХТПП, 2011. – С. 380–384.

3. Литвиненко О. І. Регіональні шляхи реалізації методології еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді / О. І. Литвиненко, Т. О. Мудрак // Чисте місто. Чиста ріка. Чиста планета : зб. матеріалів V Міжнар. екологічного форуму (21–22 листоп. 2013 р., м. Херсон). – Херсон : ХТПП, 2013. – С. 672–678.

4. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України Б. Є. Патона. – Київ : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2011. – 72 с.

5. Немец Л. Н. Заповедные территории Херсонской области Украины: структура, территориальные различия, проблемы и перспективы / Л. Н. Немец, Я. В. Василевская, К. Ю. Сегид // Псковский региональный журнал. – 2015. – № 22. – С. 31–42.

6. Степаненко С. М. Проблеми становлення освіти в інтересах сталого розвитку в Україні / С. М. Степаненко, Н. І. Тимошенко // Збалансований (сталий) розвиток України – пріоритет національної політики. – Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 417–421.

7. Стратегія ЄУК ООН для освіти в інтересах стійкого розвитку // Надихаємо на дії. – 2008. – № 1(1). – С. 43–44.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Н. Граматик

У контексті стрімких процесів інтеграції освіти України в європейський освітній простір актуалізується проблема відповідальності за збереження сприятливих умов життя для нинішнього й майбутнього поколінь.

Вирішити проблему можливо за умови високого рівня екологічної відповідальності кожної людини, тому діяльність усіх ланок системи неперервної освіти має бути зорієнтована на аксіологічні підходи до питання взаємозв'язку людини і природи.

Однією з передумов вирішення екологічних проблем сучасності є розвиток екологічної відповідальності особистості, важливу роль у формуванні якої відіграє основна школа. На такий підхід орієнтує держава та принципово нові вимоги суспільства до постаті вчителя школи першого ступеня. У зв'язку з цим, процес особистісного та професійного розвитку вчителя має стати безперервним та динамічним.

«Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технологій в усьому світі – все це потребує створення таких умов, за яких народ України став би нацією, що постійно навчається» – підкреслюється в Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» [9, с. 3].

Потреба в професійно-активній особистості педагога з екоцентричним типом свідомості підкреслює актуальність проблеми характеристики теоретико-методологічних засад розвитку екологічної відпові-

дальності вчителя початкових класів на етапі післядипломної освіти.

Вчитель початкових класів покликаний вирішувати чи не найскладніше соціально-педагогічне завдання – формувати гармонійну особистість громадянина України. Як справедливо стверджують В. Сітаров та В. Пустовойтов, учитель має володіти сукупністю професійних умінь щодо закріплення й формування знань про навколишнє природне й соціальне середовище, отриманих школярем у сім'ї і в дошкільних установах, закладати основи його екологічної культури, цілісного уявлення про природу, формувати наукове ставлення до природного середовища, свідомість необхідності його охорони, сприяти засвоєнню норм поведінки в навколишньому середовищі й навичок елементарних екологічно грамотних дій [7, с. 101].

З цього випливає, що нині освітньо-практичний спектр учителя початкових класів не обмежується лише знаннево-трансляційною функцією, а розширюються в напрямі особистісного розвитку.

Назріло питання доповнення екологічних знань ціннісними орієнтирами, розвиток яких, власне, і є однією із багатоаспектних функцій післядипломної освіти фахівців.

Базою для здійснення заходів з вирішення цієї важливої і складної державної проблеми є основні положення Концепції екологічної освіти в Україні. Сутність післядипломної освіти визначено Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» та Концепцією післядипломної освіти, Галузевою концепцією неперервної педагогічної освіти.

Узагальнений аналіз нормативних документів та змістове наповнення чинних навчальних програм у сфері початкової освіти свідчать, що все більш важливе місце у багатоаспектній роботі з молодшими школярами посідає екологічний компонент.

Відтак, суттєвого значення в процесі підвищення кваліфікації вчителя початкових класів набуває розвиток еколого-педагогічної компетентності.

На думку провідних науковців (Н. Бібік, О. Дідков, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова, Є. Павлютенков, Л. Петровська, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.), екологічна компетентність вчителя повинна бути частиною його власної життєвої позиції, що значно підсилить практичну орієнтованість освіти, її предметно-професійний аспект.

Ефективність екологічного виховання молодших школярів значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя. Тому процес професійного розвитку особистості вчителя повинен бути безперервним. У зв'язку з цим, новою парадигмою післядипломної педагогічної освіти постає методологічна переорієнтація еколого-педагогічної підготовки на розвиток загальнолюдських цінностей фахівця.

Окремі аспекти проблеми екологічної підготовки вчителів на етапі післядипломної освіти стали предметом активного обговорення науковців у галузі психології та педагогіки. Серед них можна виділити О. Буряк, С. Іващенко, І. Лисакова, Н. Казанішена, Т. Ковальчук, Н. Левчук, Г. Найдьонова, О. Плахотнік, Г. Пустовіт, І. Савіч, І. Шепенюк та ін.

Методичні аспекти морально-екологічного виховання у закладах післядипломної освіти висвітлюються у працях П. Бачинського, Ф. Вольвача, Н. Гнилуші, М. Дрібнохода, Н. Лисенко, А. Миронова, І. Пономарьової, О. Сластьоніної, Г. Тарасенко.

Фундаментальні напрацювання у сфері наукового вирішення проблеми взаємодії людини і навколишнього середовища, насамперед, формування її екологічної відповідальності здійснили В. Борецький, В. Вернадський, І. Гердер, С. Глазичев, О. Іваненко, М. Култаєва, Л. Лук'янова, М. Савчин, Ю. Осокіна, А. Плахотний, Н. Пустовіт, Г. Хоружий, І. Тимошук. Аналіз наукового доробку дає підстави стверджувати, що система сучасної екологічної освіти і виховання базується на методологічних принципах, сформульованих С. Глазачовим, Є. Кудрявцевою, І. Зверевим, А. Захлебним, І. Суравегиною, І. Матрусовим, Є. Огородніковим, Є. Петровою, В. Санкевичем, Л. Соркіною.

Аналітичний огляд стану дослідженості проблеми свідчить про існування досить широкого спектра наукових праць у сфері екологічної підготовки вчителів

на етапі післядипломної освіти. Водночас теоретичний аналіз наукових досліджень свідчить, що проблема розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів ще недостатньо досліджена й у теоретичному, й у практичному аспектах, зокрема не набули обґрунтування теоретико-методологічні засади для досягнення наперед визначеної мети.

Важливою закономірністю вирішення проблеми професійного зростання справедливо визнано осмислення наукових доктрин.

Сучасні науковці (Н. Бібік, О. Внукова, С. Гончаренко, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Савченко, С. Сисоєва, С. Совгіра, Г. Тарасенко та ін.) у контексті сьогодення переосмислюють методологію педагогічної науки, наголошуючи на необхідності оновлення й перегляду концептуальних підходів.

Незаперечним є те, що процес розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів на етапі післядипломної освіти має відбуватися в обґрунтовано доцільній освітній діяльності зі своєю методологією.

У цьому контексті педагогічна діяльність щодо розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів на етапі післядипломної освіти регламентується певними підходами до її організації, тобто вихідними концептуальними позиціями, що визначають сукупність прийомів, засобів, методів для досягнення певного педагогічного результату.

«Сучасний тлумачний словник української мови» подає подвійне трактування сутності поняття «методологія»: 1) учення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [8, с. 429].

Із цих визначень випливає, що поняття «методологія» має філософський, загальнонауковий та спеціальний зміст.

У процесі розв'язання глобальних екологічних проблем сучасності дедалі більшої популярності набуває діалектична методологія. Це пов'язано з розумінням природного середовища як цілісного системного утворення, компоненти якого динамічно зрівноважені. Однак вплив людини на рівновагу природних екосистем зумовлює необхідність управління й раціоналізації взаємин суспільства і природи.

У розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів діалектичний підхід базується на актуалізації світоглядного розуміння ними відносин у системі «Людина — Світ», тобто «розгляду людини в єдності і протилежності з навколишнім світом» [1, с. 27].

Таким чином, діалектичний підхід до розвитку екологічної відповідальності вчителя початкових класів забезпечує логічну доказовість прогностичної

результативності педагогічного процесу. Його можна вважати інтегративним, оскільки він об'єднує в собі теоретичні засади педагогічної синергетики, аксіології й екології.

Провідна ідея педагогічної синергетики ґрунтується на тому, що досягнення позитивного ефекту становлення екологічної відповідальності вчителя початкових класів на етапі післядипломної освіти залежатиме від умов забезпечення цілісності екологічно зорієнтованого освітнього середовища.

З огляду на наукові положення методологічного тезаурусу педагогічної синергетики, розвиток екологічної відповідальності безпосередньо пов'язаний з її ціннісними аспектами.

Цінність має суттєвий потенціал, оскільки пов'язує різні часові модуси (минуле, теперішнє, майбутнє), визначає пріоритети діяльності, способи соціального визнання, а також сприяє орієнтуванню у світі [5].

У контексті нашого дослідження такими цінностями є екологічна відповідальність вчителя початкових класів як мета і результат підвищення фахової майстерності на етапі післядипломної освіти.

Використання методології аксіологізації в процесі підвищення кваліфікації вчителів початкової школи неможливе без поєднання з теоретичними засадами педагогічної екології.

Зміст ціннісних взаємин у процесі розвитку екологічної відповідальності педагогів виражається в їхній предметно-практичній діяльності. До цих взаємин належать дотримання правил природокористування, охорона місця існування людини, відновлення природи як найважливішої етичної цінності, що має загальнопланетарне значення. Лише в діяльності виявляються мораль та етичні норми особистості.

Міцно пов'язуючись із ціннісними орієнтаціями особистості як сукупністю потреб людини, спрямованих на збереження природного середовища, екологічна відповідальність, на наш погляд, передбачає гармонійне ставлення людини до місця біосоціального середовища, а також ставлення до самої себе як частини природи.

У педагогічній літературі категорію середовища як дійсності зазвичай пов'язують з розвитком і формуванням особистості дитини [3, с. 203]. І якщо середовище перешкоджає оптимальній організації освітнього процесу, то навчально-виховна система дає збої і навіть руйнується. Якщо ж, навпаки, воно є органічним, зазначає Ю. Мануйлов, то стає сприятливою умовою, чинником для реалізації закладеного педагогічного потенціалу едукативного процесу [6].

Об'єктивний світ наповнений певною множиною різних середовищ, за своїми ознаками й способом їх зв'язку з життям людини. Тому важливим елементом

у концепції середовища є положення про його можливості.

У процесі буття людина змінює середовище для досягнення своїх особистих і соціальних цілей. У свою чергу, змінене середовище має зворотний вплив на суб'єкта. Саме тому середовищний підхід є одним із найефективніших методологічних принципів педагогіки.

У розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів природа постає як частина освітнього середовища, що, з позиції В. Ясвіна, складається з просторово-предметного, соціального та організаційно-педагогічного компонентів [10, с. 38].

Вчителі початкових класів – це певною мірою сформовані особистості, які мають певні екологічні переконання, світогляд, свідомість і мислення, знання, діяльність і культуру. Ці якості проходили етапи свого становлення на різних ланках неперервної освіти. Їх продовжують формувати й на етапі післядипломної освіти.

Отже, окреслені теоретичні засади педагогічної синергетики, аксіології й екології та особистісна еколого-освітня основа становлять теоретико-методологічну базу розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів на етапі післядипломної освіти, яку репрезентовано на рисунку.

Рис. Теоретико-методологічні засади розвитку екологічної відповідальності вчителя початкових класів в умовах післядипломної освіти

Як видно з рисунку, синергетичний, аксіологічний і середовищний підходи одночасно поширюються на становлення елементів екологічної освіченості загалом і відповідальності вчителя початкових класів зокрема. Остання, на наш погляд, зароджується й надалі формується в надрах ідейної переконаності й світогляду, свідомості й знань, діяльності і культури в царині екології. Тому, не вдаючись до поглибленого аналізу, окреслимо наведені категорії.

Екологічна ідейна переконаність виражається в соціально-етичній спрямованості поведінки у природному середовищі, складовими якої є соціальні потреби, моральні й ціннісні орієнтації, почуття

громадського обов'язку та відповідальності перед суспільством і природою. Ідейна переконаність лежить в основі соціальної активності, до якої належить екологічна відповідальність.

У контексті сучасності важливим ідеологічним дискурсом є сталий розвиток, що базується на ідеї максимального дотримання екологічного балансу, категоріальний апарат якого позначається терміном «екологізм».

Реалізація ідей екологізму нині має два підходи: поміркований і радикальний. У загальнополітичному рішенні розвитку суспільства перший підхід надає пріоритету науковій постановці і практичному розв'язанню проблем довкілля та екологічного просвітництва. Другий – декларує глибокі й системні зміни у філософії та практиці взаємодії людини з природою на засадах екологічної відповідальності при задоволенні базових потреб людини [2, с. 27]. Однак, попри різницю обох підходів, простежується спільна ідея екологізму – зміна в екологічному світогляді кожного члена суспільства прагматичної домінанти на відповідальну.

На думку С. Дерябо та В. Ясвіна, екологічна свідомість – це «вищий рівень психічного відображення природного, штучного й соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення» [4, с. 54].

Екологічна свідомість формується шляхом логічного переосмислення екологічних знань, перетворення

їх у переконання, які зумовлюють ціннісні орієнтації, що згодом виявлятимуться у відповідальному ставленні до природи.

На наш погляд, критерієм ефективності екологічної підготовки вчителів початкових класів на етапі післядипломної освіти є не тільки екологічні знання, але й екологічно відповідальна діяльність і поведінка у природному середовищі.

Залежно від низки умов, що визначаються особливостями екологічної свідомості людини й деякими зовнішніми обставинами, можна виокремити пасивну й активну форми екологічної поведінки. Щодо вчителя початкових класів, то зміст його відповідальної діяльності зумовлюється методичною працею, спрямованою на засвоєння знань і норм екологічної поведінки й опанування технологій її формування у молодших школярів.

Відповідально діяльнісна основа взаємин із природою є методологічним орієнтиром побудови сучасних екокультурних концепцій, що базуються на єдності екологічного світогляду, свідомості й активної поведінки. Про це свідчать численні визначення категорії екокультури (В. Крисаченко, М. Реймерс, О. Бондар, О. Салтовський).

Означені теоретико-методологічні засади розвитку екологічної відповідальності вчителів початкових класів на етапі післядипломної освіти досить складні, потребують осмислення та подальшого обґрунтування. Вони формують не тільки бачення проблеми, а й певний вектор конкретних дій, які змінять існуючий стан взаємозв'язків людини і природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнов В. Х. Філософія глобальних проблем сучасності : навч. посіб. / В. Х. Арутюнов, В. М. Свінцицький. – Київ : КНЕУ, 2003. – 90 с.
2. Гаращук Т. В. Концептуальні параметри екологізму : монографія / Т. В. Гаращук. – Київ : Парапан, 2005. – 196 с.
3. Гончаренко С. У. Фундаменталізація освіти – вимога постіндустріального суспільства / С. У. Гончаренко // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (22–24 жовт. 2009 р.). – Хмельницький, 2009. – С. 27–30.
4. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 480 с.
5. Колонькова О. О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 1300.07 «Теорія та методика виховання» / О. О. Колонькова. – Київ, 2003. – 22 с.
6. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании / Ю. С. Мануйлов. – М. ; Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2002. – 157 с.
7. Ситаров В. А. Социальная экология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Ситаров, В. В. Пустовойтов. – М. : Академия, 2000. – 280 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – 1008 с.
9. Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості : навч. посіб. / В. Я. Яблонко. – Київ : Центр навч. л-ри, 2008. – 220 с.
10. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : ЦЕСФЛ РАО, 1997. – 248 с.